

A II. világháború vége és
következményei 80 év távlatából

ÚJ VILÁGREND HAJNALÁN

A II. világháború vége és következményei 80 év távlatából

Szerkesztette: Virányi Péter

MTA II. VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE ALBIZOTTSÁG

2026

ÚJ VILÁGREND HAJNALÁN

**A II. világháború vége és
következményei 80 év távlatából**

ÚJ VILÁGREND HAJNALÁN

A II. világháború vége és következményei 80 év távlatából

Szerkesztette: Virányi Péter

MTA II. VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE ALBIZOTTSÁG

2026

A konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia
és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatta
A tanulmánykötet megjelenését a Jelen-Lét a Társadalomért Egyesület
támogatta

A borítót Virányi Péter tervezte.

Kézirat lezárva: 2026. február 20.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás az
MTA II. világháború története albizottság Elnökének,
vagy Titkárának előzetes írásbeli hozzájárulásához
van kötve.

ISBN 978-963-416-527-9

© Szerzők, 2026

© Szerkesztő, 2026

TARTALOMJEGYZÉK

Stark Tamás: Előszó.....	6-9
Bene Krisztián: A nyugati hadifogság utóélete Magyarországon.....	11-30
Dombovári Márton: Épületkárok és újjáépítés – a Budapest elleni légitámadások következményei Radó Attila utász alezredes jelentése nyomán.....	31-51
Pritz Pál: A magyar történetírás progresszív korszakai Pamlényi Ervin előadása a Pázmány Péter Tudományegyetem 1945. nyári Demokrácia kurzusán.....	53-57
Miklós Réka: A Jugoszláviai Református Énekeskönyv (1939), Árokháty Béla minta értékű kiadványa: egy hosszan tartó áttörés története.....	59-74
Virányi Péter: Holokauszt trauma hatása - traumaátadás egyéni és családi mechanizmusai.....	75-94
Végső István: Egy bohém zsidóbarát a népbíróság előtt - Dr. Mayer Ferenc kaposvári ügyvéd védekezési stratégiája.....	95-102
B.Kádár Zsuzsanna – Nagy Péter Tibor: A holokauszt-narratíva változása a rendszerátalakítás körüli években Magyarországon.....	103-125
Nagy András: Idealizmus, pragmatizmus és cinizmus az ENSZ létrehozása során.....	127-134
M. Madarász Anita: A II. világháború öröksége: Clement Attlee és a jóléti állam	135-156
Garadnai Zoltán: A csehszlovák-francia kapcsolatok különlegességei és útkeresés a francia diplomáciában (1944–1949).....	157-172
Jakab Attila: Magyar keresztény egyházak és a holokauszt, 1945–1948.	173-195
Lehotay Veronika: „Jog, erkölcs és felelősség 1945 után Hannah Arendt, Gustav Radbruch és Bibó István gondolkodásában”.....	197-210
Albert Zoltán Máté: Politikai bélyegek a magyar állam címerén 1945 után.....	211-227
Kovács Tamás: Meddig ellenség az ellenség?.....	229-241
TANULMÁNYOK SZERZŐI.....	243

BENE KRISZTIÁN

A NYUGATI HADIFOGSÁG UTÓÉLETE MAGYARORSZÁGON¹

BEVEZETÉS

A második világháború magyar (és számos esetben nemzetközi) had- és társadalomtörténetének egyik legnagyobb figyelmet élvező jelensége a hadifogság tapasztalata, amely a történeti kutatásban és a kollektív emlékezetben is elsősorban a Szovjetunióhoz kötődő fogság narratívájában rögzült. (Schneider 2013: 12–21) A több százezer magyar állampolgárt érintő szovjet hadifogság traumatikus tapasztalata érthető módon meghatározó helyet foglal el a korszak történetírásában. Ennek a domináns narratívának az árnyékában a nyugati szövetséges hatalmak fogságába került közel háromszázezer magyar katona és civil sorsa mindmáig viszonylag csekély figyelmet kapott, különösen a hadifogságot követő időszak vonatkozásában. Az elmúlt évek kutatásai elsősorban a nyugati hadifogság körülményeire, a különböző megszállási övezetekben fennálló eltérő bánásmódra, valamint a foglyok mindennapjaira irányultak. E vizsgálatok fontos eredményekkel járultak hozzá a nyugati hadifogság belső világának megértéséhez, ugyanakkor kevésbé tértek ki arra a kérdésre, hogy miként zárult – vagy éppen nem zárult le – ez a tapasztalat a háborút követően. A hadifogság ugyanis nem ért véget automatikusan a kiszabadulással vagy a hazatéréssel: számos esetben egy elhúzódó, bizonytalan átmeneti állapot kezdete volt, amely jelentős mértékben befolyásolta az érintettek későbbi életútját.

Jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a nyugati hadifogság miként folytatódott a háború után a hazatérés, az állami ellenőrzés, a politikai szűrés és a társadalmi reintegráció folyamataiban. A vizsgálat középpontjában nem a hadifogság klasszikus értelemben vett története áll, hanem annak utóélete: azok az adminisztratív, politikai és társadalmi mechanizmusok, amelyek a nyugatról visszatérőket a kialakuló új magyarországi hatalmi rendszerbe – vagy éppen azon kívülre – pozícionálták.

A NYUGATI HADIFOGSÁG SAJÁTOSSÁGAI

A nyugati hadifogság utóéletének vizsgálata csak akkor értelmezhető megfelelő módon, ha röviden áttekintjük azokat a körülményeket is, amelyek a magyar katonák és civilek nyugati hadifogságba kerüléséhez vezettek. Ez a kontextus nem pusztán kronológiai előzményként

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

szolgál, hanem magyarázatot ad a fogság későbbi megítélésére és politikai értelmezhetőségére is. A hadifogságba kerülés módja, az érintettek jogi státusza, valamint a különböző megszállási övezetekben tapasztalható eltérő bánásmód mind olyan tényezők voltak, amelyek már a fogság idején meghatározták a későbbi életutakat. A magyar állampolgárok nyugatra kerülése nem egységes folyamat eredménye volt: katonai parancsok, szervezett kivonulás, egyéni menekülési stratégiák és kényszerhelyzetek egyaránt szerepet játszottak benne. A nyugati hadifogság így eleve heterogén tapasztalatként jött létre, amelynek értelmezése a háborút követően sem válhatott egységessé. A fogság időtartama, körülményei és az azt követő hazatérés lehetőségei jelentős eltéréseket mutattak az amerikai, brit és francia felügyelet alatt álló területeken, ami tovább erősítette a nyugati hadifogság belső tagoltságát.

Kivonulás, menekülés és hadifogság 1944–1945-ben

A magyar állampolgárok nyugati hadifogságba kerülése a második világháború utolsó szakaszának összetett katonai és politikai folyamataihoz kapcsolódott. 1944 őszétől kezdődően a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulása következtében a magyar hadvezetés és a német szövetséges fél egyaránt arra törekedett, hogy a még rendelkezésre álló katonai és gazdasági erőforrásokat az ország nyugati területeire, majd a Harmadik Birodalomba vonja vissza. (Szabó 2018: 169–176) Ennek eredményeként nemcsak a magyar haderő jelentős része, hanem rendőri és csendőralakulatok, leventék, valamint különböző polgári csoportok is Magyarország határaitól nyugatra tartózkodtak a háború lezárultakor – összesen mintegy 280 000 fő. (Korsós–Babucs 2024: 35–44)

A nyugatra kerülés motivációi azonban korántsem voltak egységesek. A katonák esetében gyakran katonai parancs teljesítéséről volt szó, ugyanakkor az események előrehaladtával egyre nagyobb szerepet kaptak az egyéni döntések és túlélési stratégiák is (Hortobágyi 2002: 41). Számos esetben a nyugatra vonulás kifejezetten a szovjet hadifogság elkerülésének szándékával történt, amelyet a korábbi tapasztalatok, híresztelések és személyes beszámolók egyaránt rendkívül fenyegető perspektívaként jelenítettek meg. (Tarcai 1992: 16–18) A nyugati hadifogság így már keletkezése pillanatában sem pusztán katonai sorsot jelentett, hanem egyfajta kényszerű választást két bizonytalan jövőkép között.

A katonák mellett jelentős számban voltak jelen olyan civilek is, akik a front közeledése, a bombázások, illetve a várható politikai és katonai megtorlások elől menekültek nyugat felé. A különböző csoportok – reguláris katonák, újoncok, leventék, fegyveres testületek tagjai és polgári személyek – eltérő jogi és társadalmi státusszal rendelkeztek, ami már a hadifogságba

esés pillanatában meghatározta későbbi mozgásterüket. (Ponori Thewrewk 2004: 9–40) Ez a heterogenitás a nyugati hadifogság egyik alapvető sajátosságává vált, amelyet sem a fogvatartó hatóságok, sem pedig később a magyar állam nem tudott egységes módon kezelni.

A nyugati szövetséges erőknek 1945 tavaszán a tömegesen kapituláló tengelyhatalmi alakulatok ellátása komoly kihívást jelentett. Az európai hadszíntéren ekkor mintegy nyolcmillió katona került a nyugati hatalmak fennhatósága alá, amelynek kezeléséhez a megfelelő infrastruktúra és adminisztratív háttér nem állt rendelkezésre. (Abzac-Epezy 2010: 39) A fogságba esés körülményei sok esetben kaotikusak voltak: ideiglenes gyűjtőtáborok, rögtönzött elhelyezések és bizonytalan jogi besorolások jellemezték az első időszakot. A hadifoglyok egy része hivatalosan hadifogoly státuszt kapott, míg másokat harc nélkül lefegyverzett erőkként, illetve önmagát önként megadó erőkként kezeltek. Ez lehetővé tette a hadifoglyokra vonatkozó 1929-es genfi egyezmény előírásainak – amely a harcok lezárultát követően azonnali hatállyal előírta a hadifoglyok hazaszállítását – megkerülését, így a későbbi ellátás, illetve hazaszállítás szempontjából is jelentős következményekkel járt. (Szécsényi 2020: 67)

A hadifogságba esés módja és körülményei tehát nem pusztán a háborús események végpontját jelentették, hanem egy új, bizonytalan átmeneti állapot kezdetét. Az érintettek számára ekkor még nehezen volt megjósolható, hogy a nyugati fogság rövid ideig tartó epizód vagy életük egyik meghatározó, elhúzódó tapasztalata lesz.

A nyugati hadifogság sokszínűsége

A nyugati hadifogság tapasztalata nem tekinthető egységes jelenségnek, mivel az eltérő megszállási övezetekben alkalmazott gyakorlatok jelentős különbségeket mutattak mind a fogvatartás körülményei, mind pedig a hadifoglyok jogi és mindennapi helyzete tekintetében. Az amerikai, brit és francia felügyelet alatt álló táborok eltérő működési logikája nem csupán a fogság idejének megélését határozta meg, hanem hosszabb távon is befolyásolta a hadifoglyok mozgásterét, valamint a háborút követő hazatérés és reintegráció lehetőségeit.

Az amerikai táborokban a helyi parancsnokság hozzáállásától függően nagyon eltérő körülmények voltak. A magyar hadifoglyok helyzete különösen az 1945 tavaszi és nyári időszakában volt rendkívül nehéz. A túlszűfolttság, az infrastruktúra hiánya és az ellátási problémák miatt számos táborban az életkörülmények az elviselhetőség határát súrolták. Az amerikai hadvezetés a genfi egyezmény előírásait formálisan elfogadta, azonban a gyakorlatban gyakran harc nélkül lefegyverzett ellenséges erőknek minősítette a foglyokat, ami lehetővé tette

számára az előírt kötelezettségek részleges megkerülését. Mindezek ellenére a kezdeti kaotikus állapotokat követően – amely elsősorban a foglyok magas számából fakadt – a táborok többségében fokozatos javulás volt megfigyelhető, sőt egyes helyeken a hadifoglyok öniszerveződésének, kulturális és sporttevékenységének is teret biztosítottak. (Szabó 2018: 190–200)

A brit megszállási övezetben a magyar hadifoglyok helyzete összességében kedvezőbb volt. A brit hatóságok a foglyok jelentős részének munkavállalási lehetőséget biztosítottak, amely nemcsak az ellátmány kiegészítését tette lehetővé, hanem bizonyos fokú mozgásszabadsággal is járt. A tábori élet megszervezését gyakran a magyar tisztekre bízta, ami hozzájárult a belső rend fenntartásához és a mindennapok kiszámíthatóságához. A brit gyakorlat részeként külön figyelmet fordítottak a levették oktatására és foglalkoztatására, ami sokkal elviselhetőbbé tette a fogság időszakát. (Szécsényi 2020: 70) Ezek a viszonylag kedvező körülmények azonban nem voltak mindenütt általánosak: a belgiumi táborokban fogva tartott magyarok esetében a bánásmód jelentősen szigorúbb volt, és az újraéledő iparban munkaerőként való felhasználásuk súlyos konfliktusokhoz vezetett. (Hortobágyi 2002: 44–54)

A francia felügyelet alatt álló táborokban a magyar hadifoglyok helyzete alapvetően eltért az angolszász övezetekben tapasztaltaktól. Franciaország a háborút követően súlyos munkaerőhiánnyal küzdött, amelynek enyhítésére a hadifoglyok tömeges munkába állítását tekintette az egyik lehetséges megoldásnak. Ennek következtében a franciaországi táborokban az ellátás gyakran elégtelen volt, a munkakörülmények pedig kifejezetten megterhelőek, sok esetben kényszermunka jellegűek. A fogvatartottak jogi helyzete bizonytalan maradt, és a hazaszállításuk elhúzódása egyértelműen a francia gazdasági érdekekkel függött össze. (Théofilakis 2014: 222–224) Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a francia megszállási övezethez tartozó osztrák területeken a körülmények kedvezőbbek voltak, és a foglyok számára külső munkavállalásra is lehetőség nyílt, valamint hazatérésük megszervezésében a helyi szervek együttműködtek a magyar hatóságokkal. (Erdős 2016: 37–41)

A nyugati hadifogság heterogenitása tehát nem csupán a fogság mindennapi tapasztalatát határozta meg, hanem hosszabb távon is jelentős következményekkel járt. Az eltérő bánásmód, jogi besorolás és munkavégzési lehetőségek különböző túlélési stratégiákat és alkalmazkodási mintákat eredményeztek, amelyek később a hazatérés során is visszaköszöntek. A nyugati hadifogság e belső tagoltsága hozzájárult ahhoz, hogy a visszatérők nem egységes csoportként jelentek meg a háború utáni Magyarországon, hanem eltérő tapasztalatokkal, elvárásokkal és traumákkal terhelt léptek be az új politikai és társadalmi környezetbe.

A HAZATÉRÉS PROBLÉMÁI

A nyugati hadifogság tapasztalata a háború befejezésével nem zárult le automatikusan. Bár a hadműveletek európai lezárása és a fegyverszünetek megkötése elvileg a hadifoglyok mielőbbi hazatérését vetítette előre, a gyakorlatban a fogság megszűnése és a tényleges hazajutás között gyakran évekig elhúzódó átmeneti időszak alakult ki. Ez nem pusztán adminisztratív késedelemként értelmezhető, hanem a hadifogság sajátos folytatásaként, amely újabb bizonytalanságokat, kockázatokat és kényszerhelyzeteket teremtett az érintettek számára.

A hadifoglyok hazaszállításának nemzetközi és politikai keretei

A nyugati hadifogságban lévő magyar hadifoglyok hazaszállításának folyamata szorosan illeszkedett a második világháborút lezáró nemzetközi politikai rendezés kereteihez, ugyanakkor azoknál jóval kevésbé volt átlátható és kiszámítható az érintettek számára. A fegyveres konfliktus európai lezárása nem jelentette automatikusan a hadifoglyok jogi helyzetének rendezését: a győztes hatalmak eltérő értelmezései és érdekei következtében a hadifogság megszűnése sok esetben elhúzódó, többlépcsős folyamattá vált. A hadifoglyok sorsa így nem csupán katonai, hanem politikai és gazdasági kérdéssé is alakult.

Az 1929-es genfi hadifogoly-egyezmény értelmében a hadifoglyokat a fegyverszünetet követően haladéktalanul haza kellett volna szállítani, azonban a nyugati megszállási övezetekben ez az elv a gyakorlatban nem érvényesült. Ennek egyik oka a hadifoglyok rendkívül magas létszáma volt: 1945 tavaszán több millió tengelyhatalmi katona került amerikai, brit és francia fennhatóság alá, akiknek ellátására és adminisztratív kezelésére a megszálló hatalmak nem voltak felkészülve. (Tarcai 1992: 19–21) Emellett sok helyen a gazdasági érdekek is szerepet játszottak, mivel szükség volt a foglyok munkaerejére a háború utáni gazdaság újraindításához és a károk helyreállításához. (Schneider 2013: 144–146)

Ugyanakkor a magyar kormányzat mozgástere a hadifoglyok hazaszállításának kérdésében rendkívül korlátozott volt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az azt követő koalíciós kormányok csak töredékes információkkal rendelkeztek a külföldön tartózkodó hadifoglyok létszámáról és elhelyezkedéséről, miközben a hazatérők fogadására és ellenőrzésére már a felszabadulást követő hónapokban kiépültek az állami intézményrendszerek. A hadifoglyok hazatérése így nem csupán nemzetközi egyeztetések eredménye volt, hanem szorosan összekapcsolódott a magyarországi politikai tisztogatás és hatalomkoncentráció folyamataival is. (Bognár 2008: 15–21)

Mindezek alapján megállapítható, hogy a nyugati hadifoglyok hazaszállítása nem tekinthető sem gyors, sem pedig egységes folyamatnak. A nemzetközi jogi keretek rugalmas értelmezése, a gazdasági érdekek elsődlegessége és a kelet-közép-európai politikai átrendeződés együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a hadifogság lezárása sok esetben újabb bizonytalanságokkal terhelt átmenetté vált.

Elhúzódó fogság a nyugati megszállási övezetekben

A nyugati hadifogság elhúzódásának egyik legfontosabb oka a hadifoglyok munkaerejének tudatos és rendszerszintű hasznosítása volt. A háború utáni Nyugat-Európa súlyos gazdasági és infrastrukturális károkkal szembesült, miközben a munkaképes férfilakosság jelentős része elesett, hadifogságban volt vagy még nem tért haza. Ebben a helyzetben a hadifoglyok – köztük a magyar katonák és leventék – a győztes hatalmak szemében nem csupán katonai problémát, hanem potenciális gazdasági erőforrást is jelentettek.

Az amerikai megszállási övezetben a munkaerő-hasznosítás kezdetben inkább pragmatikus, rövid távú megoldásként jelent meg. A hadifoglyokat elsősorban mezőgazdasági munkákra, romeltakarításra és ideiglenes helyreállítási feladatokra vezényelték ki, gyakran helyi gazdákhöz vagy önkormányzatokhoz beosztva. Bár a foglalkoztatás formálisan nem jelentett kényszermunkát, a hadifogly státusz és az abból fakadó kiszolgáltatottság miatt a választási lehetőség rendkívül korlátozott volt. Az amerikai fél ugyanakkor – részben logisztikai okokból – viszonylag hamar törekedett a hadifogly-állomány csökkentésére, ami a munkaerő-hasznosítás időtartamát is korlátozta. (Nyári 2021: 65)

Az ausztriai brit zónából 1945 szeptemberében indították el a magyar foglyokat hazafelé, novemberben pedig le is zárult az itt őrzött magyarok hazatérése. A németországi brit zónából csupán 1946 májusában kezdték el hazaszállítani a magyarokat, októberre pedig ez a folyamat is lezárult. (Baráth 2018: 35–38) A Belgiumban munkát vállaló foglyok esetében nem szívesen engedték haza a számukra fontos munkát végző magyarokat, mivel a helyi hatóságok tudatosan építettek a hadifoglyok munkaerejére, különösen a mezőgazdaságban és a bányászatban, ahol krónikus munkaerőhiány mutatkozott. Ebből kifolyólag hazaszállításuk csupán 1947 tavaszán kezdődött meg és júniusban ért véget. (Hortobágyi 2002: 58–60)

A francia megszállási övezetben és Franciaország területén a hadifoglyok munkaerő-hasznosítása lényegesen keményebb és következetesebb formát öltött. A magyar hadifoglyokat nagy számban alkalmazták mezőgazdasági munkákon, ipari üzemekben, bányákban és építkezéseken, gyakran embertelen körülmények között. A források tanúsága szerint az ellátás

sok esetben elégtelen volt, a munkakörülmények pedig kifejezetten kimerítőek, ami a halálozási arány emelkedéséhez is hozzájárult. (Vasvári 2013: 101) A francia gyakorlat sajátossága volt, hogy a hadifoglyok jogi státusza hosszú ideig tisztázatlan maradt, ami lehetővé tette a genfi egyezmény előírásainak rugalmas – sokszor önkényes – értelmezését. A munkaerő-hasznosítás ebben az értelemben nem átmeneti megoldásnak, hanem a háború utáni újjáépítés egyik strukturális elemének tekinthető. Nem véletlen, hogy számos magyar hadifogoly a francia fogság elől az Idegenlégióba való belépésben látta a szabadulás egyetlen reális lehetőségét. (Fejérdy 2007: 161)

A nyugati megszállási övezetekben tapasztalható eltérő munkaerő-politikák közös vonása volt, hogy a hadifogság időtartamát és lezárását elsősorban gazdasági racionalitás határozta meg, nem pedig jogi vagy humanitárius megfontolások. Ennek következtében a hadifoglyok számára a háború befejezése nem jelentett azonnali felszabadulást, hanem egy új, munkával terhelt függőségi viszony kezdetét. Ez az elhúzódó fogság alapvetően formálta a nyugati hadifogság megélését, és döntő szerepet játszott abban, hogy sokan a hazatérés helyett alternatív életutakat választottak, vagy éppen a hazafelé vezető úton újabb fogságba kerültek.

Szovjet fogolyszállítmány eltérítések és a „kettős fogság” tapasztalata

A nyugati hadifogságból való hazatérés egyik legsúlyosabb kockázata az volt, hogy a felszabadulás reményével útnak induló hadifoglyok egy része útközben a szovjet hatóságok kezére került. Ez a jelenség alapvetően kérdőjelezi meg a hadifogság hagyományos, lineáris értelmezését, és rávilágít arra, hogy a háború vége nem jelentett egyértelmű történeti töréspontot az érintettek számára. A nyugati megszállási övezetkből hazafelé tartó hadifoglyok mozgását a kelet-közép-európai térségben kialakult katonai és politikai erőviszonyok határozták meg. A Szovjetunió katonai jelenléte és ellenőrzése alatt álló területeken a nyugatról érkezők gyakran automatikusan hadifogolynak minősültek, függetlenül attól, hogy korábban mely hatalom fogságában álltak. A források tanúsága szerint nem volt ritka, hogy már hazatértnek hitt személyeket újból összegyűjtöttek, kihallgattak, majd a Szovjetunió területére hurcoltak, sokszor mindenféle formális eljárás nélkül. (Borvendég 2020: 125–129)

A szovjet eltérítések mögött több, egymással összefonódó logika húzódott meg. Egyrészt a Vörös Hadsereg által fogságba ejtett személyek rendkívül tág kategóriába tartoztak: hadifogolynak számított nemcsak a fegyveres katona, hanem a levente, a munkaszolgálatos, sőt sok esetben a civil személy is. Másrészt a Szovjetunió számára a hadifoglyok munkaereje fontos

gazdasági erőforrást jelentett, így a nyugatról érkező hadifoglyok egy része ebbe a rendszerbe illeszkedett be kényszerű módon. (Kőrös 2015: 30–32)

Ennek tapasztalata különösen traumatikus volt azok számára, akik a nyugati hadifogságot – minden nehézsége ellenére – a túlélés és a hazatérés előszobájaként értelmezték. A szovjet fogságba kerülés nemcsak fizikai értelemben jelentett újabb megpróbáltatásokat, hanem mentálisan is megtörte az érintetteket: a szabadság közelségének illúzióját hirtelen felváltotta egy újabb, sokszor beláthatatlan ideig tartó rabság. A visszaemlékezések és adminisztratív források egyaránt arra utalnak, hogy ez az élmény mély bizalmi válságot idézett elő mind a nyugati szövetségesek, mind pedig a saját állam irányában. (Bognár 2017: 484–485)

Ez a jelenség tehát nem elszigetelt epizódnak tekinthető, hanem a háborút követő átmenet egyik strukturális elemének. A nyugati hadifogság elhúzódása, a hazatérés bizonytalansága és a szovjet eltérítések együttese hozzájárult ahhoz, hogy a hadifogság tapasztalata sok esetben évekre, sőt évtizedekre meghatározta az érintettek életútját.

A hazatérés alternatívái

A nyugati hadifogságból való szabadulás nem minden esetben vezetett automatikusan hazatéréshez. Az előzőekben bemutatott bizonytalanságok olyan döntési helyzetet teremtettek, amelyben a hazatérés csupán az egyik, sokak számára kockázatosnak tűnő lehetőség volt. A nyugati hadifogság így nemcsak a fizikai szabadság elvesztésének tapasztalatát jelentette, hanem egy olyan átmeneti állapotot is, amelyben az érintetteknek hosszú távú életstratégiákról kellett döntenüik. Az alternatív döntések mögött meghúzódó motivációk sokrétűek voltak. Egyesek számára a döntést elsősorban a hazatéréshez kapcsolódó politikai bizonytalanság, az igazolási eljárásoktól és a későbbi retorzióktól való félelem határozta meg. Mások a nyugati hadifogság tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a háború utáni magyarországi viszonyok között nem látnak reális lehetőséget korábbi egzisztenciájuk helyreállítására. Ezek a döntések ebben az értelemben nem feltétlenül politikai állásfoglalásként, hanem preventív túlélési stratégiákként értelmezhető.

Az egyik leggyakoribb alternatíva a nyugaton maradás volt, jellemzően Németországban, Ausztriában vagy Franciaországban. E döntés azonban korántsem jelentett stabil megoldást: a hadifogságból kikerülők jogi státusza gyakran bizonytalan maradt, és sokan kerültek a menekültek és hontalan személyek számára létrehozott átmeneti táborokba. Az így kialakuló életutak a hadifogság és a polgári lét közötti átmeneti térben mozogtak, ahol az

érintettek egyszerre tapasztalták meg a háború utáni európai mobilitást és a tartós egzisztenciális kiszolgáltatottságot. (Baráth 2018: 40–41)

A fegyveres szolgálat vállalása szintén fontos alternatívát jelentett. A nyugati megszállási övezetekben létrehozott segéderők, valamint mindenekelőtt a Francia Idegenlégió olyan lehetőséget kínáltak, amely egyszerre biztosított jogi státuszt, rendszeres ellátást és a fogságból való végleges kilépés ígérését. (Tarcai 1992: 81–82) Ezen döntések mögött ritkán állt ideológiai elköteleződés: sokkal inkább az egzisztenciális biztonság iránti igény és a további fogságtól való félelem játszott meghatározó szerepet. A fegyveres szolgálat így a hadifogság egyik paradox folytatásaként értelmezhető, amely formálisan ugyan megszűntette a fogságot, ugyanakkor új függőségi viszonyt hozott létre. (Füzes 1994: 43)

A nyugati hadifogság lezáratlansága tehát nemcsak a hazatérés elhúzódásában, hanem a hazatérés elutasításának lehetőségében is megmutatkozott. Akár a visszatérés, akár a nyugaton maradás vagy a fegyveres szolgálat mellett döntöttek, az érintettek életútját a háború utáni átmenet strukturális bizonytalanságai formálták.

ÁLLAMI ELLENŐRZÉS ÉS POLITIKAI SZŰRÉS MAGYARORSZÁGON

A nyugati hadifogságból hazatérők számára a háború utáni magyarországi újrakezdés nem jelentett automatikus társadalmi reintegrációt. A hazatérés pillanata sok esetben nem a szabadság és a normalitás visszanyerését hozta el, hanem egy újabb, immár állami keretek között működő ellenőrzési rendszerrel való szembesülést. A hadifogság tapasztalata így nem lezárult, hanem új formában folytatódott: az állami adminisztráció, a politikai szűrés és az igazolási eljárások mechanizmusai. A háborút követő hónapokban Magyarországon rendkívüli politikai és intézményi helyzet alakult ki. Az államhatalom újjászervezése, a közigazgatás működőképességének helyreállítása és a politikai rendszer átalakítása párhuzamosan zajlott, miközben a szovjet megszállás keretei alapvetően meghatározták a mozgásteret. Ebben a kontextusban a visszatérő hadifoglyok – különösen a nyugati hadifogságot megjárt személyek – nem csupán szociális vagy munkaerőpiaci kérdésként jelentek meg, hanem potenciális politikai problémaként is.

A Hazahozatali Kormánybiztosság és a szűrőtáborok rendszere

A nyugati hadifogságból hazatérők fogadására és ellenőrzésére Magyarországon már a háború utáni első hónapokban megkezdődött egy sajátos intézményrendszer kiépítése. Ennek központi eleme a Hazahozatali Kormánybiztosság volt, amelynek feladata hivatalosan a külföldön

tartózkodó magyar állampolgárok – elsősorban hadifoglyok és felszabadult kényszermunkások – hazaszállításának megszervezése és koordinálása volt. A gyakorlatban azonban ennek a szervnek a tevékenysége jóval túlmutatott a logisztikai feladatokon, és szorosan összekapcsolódott a politikai ellenőrzés és szűrés rendszerével. (Szécsényi 2020: 74–75)

A Hazahozatali Kormánybiztosság működése a háború utáni rendkívüli állapotokból fakadt. A kormányzatnak egyszerre kellett szembenéznie a közigazgatás részleges működésképtelenségével, a szovjet megszállás korlátozó kereteivel és a tömeges hazatérésekből fakadó társadalmi feszültségekkel. Ebben a helyzetben a hazatérők nem pusztán segélyezésre szoruló állampolgárokként jelentek meg, hanem olyan tömegként, amelynek politikai megbízhatóságát az új hatalmi viszonyok között ellenőrizni kívánták. A Kormánybiztosság ezért már kezdetől fogva együttműködött a rendészeti és politikai szervekkel, különösen a katonapolitikai hatóságokkal és a belügyi apparátussal. (Dunai 2015: 69–75)

A hazatérők útját a gyakorlatban szűrőtáborok hálózata kísérte végig. Ezek a létesítmények – amelyek gyakran ideiglenes jelleggel, meglévő katonai vagy polgári infrastruktúrára támaszkodva jöttek létre – a visszatérők első magyarországi állomásai voltak (Komárom, Győr, Kaposvár, Celldömölk, Szentgotthárd, Zalaegerszeg, Szombathely). Az egyénileg hazatérőket Sopronban fogadták és világították át. A szűrőtáborokban orvosi vizsgálatok, személyazonossági ellenőrzések, kihallgatások és adminisztratív regisztráció zajlott, miközben a táborlakók mozgásszabadsága erősen korlátozott maradt. A fogság tapasztalata ezen a ponton új formában tért vissza: bár a hazatérők formálisan már nem hadifoglyok voltak, gyakorlatilag mégis elzárva, állami felügyelet alatt kellett tartózkodniuk. (Nyári 2021: 63)

A szűrőtáborok működésének egyik legfontosabb sajátossága az volt, hogy nem pusztán a múltbeli katonai tevékenység feltárására irányultak. A kihallgatások és adatfelvételek során kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy a hazatérők milyen időtartamot töltöttek nyugati fogságban, mely megszállási övezetekben tartózkodtak, és milyen kapcsolatba kerültek a nyugati hatóságokkal. A nyugati hadifogság ténye így sok esetben eleve gyanút keltett, és a politikai besorolás szempontjából kockázati tényezővé vált. A szűrés célja tehát nemcsak a háborús bűnösök kiszűrése volt, hanem a politikailag potenciálisan megbízhatatlan elemek azonosítása is. (Tóth 2014: 58–60)

A Hazahozatali Kormánybiztosság és a szűrőtáborok rendszere szoros kapcsolatban állt a helyi és országos szinten működő rendkívüli szervekkel, így a nemzeti bizottságokkal és az igazoló bizottságokkal. A táborokban gyűjtött információk gyakran képezték alapját a későbbi

igazolási eljárásoknak, és meghatározták, hogy a hazatérő milyen adminisztratív és politikai eljárások elé nézhetett. A rendszer így nem elszigetelt intézkedések sorozataként működött, hanem egy egymásra épülő ellenőrzési lánc részeként, amely a hazatérés pillanatától kezdve hosszú időre befolyásolta az érintettek életútját. (Káli 2017: 168–173)

Igazolási eljárások és politikai besorolás

A szűrőtáborokon való áthaladást követően a nyugati hadifogságból hazatérők túlnyomó többsége igazolási eljárás alá került. Ennek a folyamatnak a célja hivatalosan az volt, hogy megállapítsa az érintettek háború alatti magatartását, politikai felelősségét és a demokratikus renddel való összeegyeztethetőségét. A gyakorlatban azonban az igazolási eljárások jóval túlmutattak ezen a kereten, és a háború utáni hatalomgyakorlás egyik kulcsfontosságú eszközévé váltak, amelyeken keresztül az állam a visszatérők politikai és társadalmi pozícióját hosszabb távon is meghatározta.

Az igazolási rendszer jogi alapjait a háborút követő rendeletek és kormányhatározatok teremtették meg, amelyek rendkívül tág értelmezési lehetőséget biztosítottak az eljáró szervek számára. Az igazoló bizottságok – amelyek helyi, megyei és országos szinten egyaránt működtek – összetétele vegyes volt: a közigazgatás, a politikai pártok és a rendészeti szervek képviselői egyaránt jelen voltak bennük. Ez a struktúra eleve politikai jellegűvé tette az eljárásokat, és lehetővé tette, hogy az egyéni életutak értékelése ne kizárólag jogi, hanem főképpen ideológiai szempontok szerint történjen. (Zinner 1985: 129–130)

A nyugati hadifogság ténye az igazolási eljárások során különös jelentőséget kapott. A hosszabb (kényszerű) nyugati tartózkodás önmagában is gyanút ébresztett, így az érintettet könnyen sorolták a politikailag megbízhatatlan kategóriába, még akkor is, ha konkrét terhelő adat nem állt rendelkezésre ellen. Az igazoló bizottságok döntései széles skálán mozogtak: a teljes igazolástól a részleges elmarasztaláson át egészen a súlyosabb szankciókig. Az elmarasztaló határozatok következményei nem merültek ki erkölcsi ítéletben, hanem közvetlen egzisztenciális hatásokkal jártak. Az igazolás megtagadása a közigazgatásból, a közszolgálatból és sok esetben a magánszférából való kizorulást is jelenthette, miközben a döntések ellen benyújtható jogorvoslati lehetőség rendkívül korlátozott volt. A rendszer így nemcsak múltbeli cselekedeteket értékelt, hanem aktívan formálta a háború utáni társadalmi hierarchiát. (Wirthné 2017: 253–254)

Az igazolási eljárások nem elszigetelten működtek. Szorosan kapcsolódtak a nemzeti bizottságok tevékenységéhez, valamint a rendőrségi és politikai nyilvántartásokhoz, amelyek

folyamatosan frissültek a szűrőtáborokban és a kihallgatások során gyűjtött adatokkal. (Balázs 2008: 78–83)

Az igazolási eljárások gyakorlata hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati hadifogság ne pusztán személyes élettapasztalatként, hanem politikai kategóriaként is rögzüljön. Az érintettek számára a hadifogság utóélete nem a hazatéréssel ért véget, hanem egy hosszan elnyúló, formálisan jogi, valójában politikai minősítési folyamatban folytatódott. Ez a folyamat készítette elő azt a társadalmi és mentális közeget, amelyben a nyugatról hazatérők hosszú távon is megkülönböztetett, gyakran marginalizált csoportként jelentek meg a háború utáni Magyarországon.

Kirekesztés, megfigyelés és továbbélő stigmák

Az igazolási eljárások és a politikai besorolás lezárása a nyugati hadifogságból hazatérők számára ritkán jelentette a bizonytalanság végét. Bár formálisan az eljárások célja az érintettek státuszának rendezése volt, a gyakorlatban az igazolás kimenetele hosszú távon is meghatározta társadalmi és egzisztenciális mozgásterüket. A nyugati hadifogság tapasztalata az állami adminisztráció nyelvén rögzülve olyan bélyeggé vált, amely az érintetteket a háború utáni magyar társadalomban tartósan megkülönböztetett helyzetbe hozta.

Az igazolás során hozott döntések közvetlen következményei elsősorban a foglalkoztatás területén váltak érzékelhetővé. Az elmarasztaló vagy részlegesen igazoló határozatok gyakran kizárták az érintetteket a közigazgatásból, az állami vállalatok munkavállalói közül és számos, politikailag érzékenynek minősített foglalkozási ágból. A nyugati hadifogságból hazatérők esetében a hosszabb nyugati tartózkodás vagy fogság ténye önmagában is elegendő lehetett ahhoz, hogy az illetőt megbízhatatlan elemként kezeljék, függetlenül attól, hogy ténylegesen részt vett-e kompromittáló tevékenységben. (Papp 2009: 173–174)

A kirekesztés azonban nem merült ki a munkaerőpiaci korlátozásokban. Az igazolási eljárások során keletkezett iratok és nyilvántartások a rendészeti és politikai szervek számára hosszabb távon is hozzáférhetők maradtak, ami lehetővé tette az érintettek folyamatos megfigyelését. A nyugati hadifogság így egy olyan adminisztratív adatponttá vált, amely későbbi rendőri ellenőrzések vagy újabb eljárások során bármikor újra előkerülhetett. A visszatérők számára ez állandó bizonytalanságot és önkorlátozást eredményezett, amely mindennapi életük döntéseit is befolyásolta. (Szakály 2007: 37–38)

Ennek a stigmának az időbelisége külön figyelmet érdemel. Bár az igazolási eljárások formálisan lezártak, a nyugati hadifogság tapasztalata nem veszítette el relevanciáját az

államszocialista rendszer konszolidációja során sem. Az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején a korábbi nyugati kapcsolatok, a fogság körülményei vagy az ott szerzett tapasztalatok új értelmezési keretbe kerültek, és adott esetben az ideológiai megbízhatatlanság bizonyítékként szolgálhattak. A hadifogság utóélete így nem zárult le közvetlenül a háború utáni években, hanem hosszabb távon is hatást gyakorolt az érintettek életére. (Borvendég 2020: 130–136)

A nyugati hadifogságból hazatérők kirekesztése és stigmatizációja rávilágít arra, hogy a hadifogság tapasztalata nem kizárólag a fogva tartás időszakában értelmezhető. A politikai szűrés, az igazolási eljárások és az ezekhez kapcsolódó társadalmi reakciók révén a hadifogság a háború utáni magyar társadalom egyik tartósan jelen lévő törésvonalává vált. E folyamat megértése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a nyugati hadifogságot ne pusztán epizódként, hanem a háború utáni átmenet meghatározó tapasztalataként értelmezzük.

TÁRSADALMI ÉS EGZISZTENCIÁLIS UTÓÉLET

A nyugati hadifogságból hazatérők helyzetét a háború utáni Magyarországon nem csupán a hazatérés során megtapasztalt állami ellenőrzés és politikai szűrés határozta meg, hanem azok a hosszabb távon érvényesülő társadalmi és egzisztenciális következmények is, amelyek a mindennapi élet szintjén jelentkeztek. A hadifogság tapasztalata, valamint az ahhoz kapcsolódó adminisztratív besorolások nem zárultak le az igazolási eljárásokkal, ezt követően került sor a B-listázásra, amely tartósan befolyásolta az érintettek munkaerőpiaci esélyeit, társadalmi kapcsolatait és önértelmezését.

A munkaerőpiaci reintegráció nehézségei

A nyugati hadifogságból hazatérők számára az egyik legsúlyosabb és legközvetlenebb kihívást a munkaerőpiacra való visszatérés jelentette. A háború következtében megszakadt életutak, az elvesztett állások és a megváltozott politikai viszonyok eleve bizonytalanná tették a visszatérést, amelyet az igazolási eljárások és az esetlegesen negatív politikai besorolás tovább nehezített. A hadifogság tapasztalata így nem csupán időbeli kiesést jelentett, hanem sok esetben az egzisztenciális lecsúszás kiindulópontjává is vált.

Az igazolási eljárások fő célja a közigazgatás és a hadsereg megtisztítása volt az új hatalom számára nemkívánatos elemektől. Ugyanakkor az igazoló bizottságok hatékonyságát nem ítélték elég jónak a felsőbb szinteken, ezért 1946 első felében a B-listázást helyezték előtérbe, vagyis a közhivatalok adminisztratív úton történő általános szanálását. 1946. május 1-én

létrehozták a felügyelő („B-lista”) bizottságokat, amelyek az átvizsgálandó személyi állomány listázásáért feleltek. Ezek 1947. augusztus 20-ig működtek és tevékenységük során indoklás nélkül távolíthatták el a politikailag nem megfelelőnek ítélt elemeket posztjukról. Összesen közel 90 000 fő került ennek alapján elbocsátásra, a döntés ellen pedig jogorvoslatra nem volt lehetőség. (Rapali 2022: 102–105). A felügyelő bizottságok által hozott döntések ugyanúgy közvetlen hatással voltak a foglalkoztathatóságra, mint az igazoló bizottságok állásfoglalásai. A nyugati hadifogság ténye ebben az esetben is gyakran önmagában elegendő volt ahhoz, hogy a korábbi hadifoglyokat kockázatos munkaerőként kezeljék és eltiltsák bizonyos munkakörök betöltésétől. (Zinner 1985: 133)

A munkaerőpiacról való kiszorulás sok esetben lefelé irányuló mobilitást eredményezett. Képzett szakemberek, köztisztviselők és katonatisztek kényszerültek fizikai munkára, alkalmi foglalkoztatásra vagy egyéb bizonytalan megélhetési formákra. Ez a váltás nem csupán anyagi, hanem identitásbeli törést is jelentett, mivel a hadifogságot követően nem volt lehetőség korábbi társadalmi státuszuk helyreállítására. A túlélés gyakran a láthatatlanság stratégiájával párosult: sokan tudatosan kerültek a feltűnést, nem törekedtek előmenetelre, és igyekeztek minimalizálni az állami szervekkel való érintkezést. (Korsós – Babucs 2024: 182–189)

A nyugati hadifogságból hazatérők munkaerőpiaci helyzetét tovább nehezítette a helyi közösségekben érvényesülő informális kizárás. A „nyugatos” múlt nemcsak az állami nyilvántartásokban, hanem a munkahelyi döntésekben is szerepet játszott: az ajánlások, kinevezések és előléptetések során a politikai megbízhatóság gyakran fontosabb szemponttá vált, mint a szakmai alkalmasság. A hadifogság tapasztalata így a mindennapi megélhetés szintjén is komoly jelentőséggel bírt. (Tarcai 1992: 109–110)

A munkaerőpiaci reintegráció kudarcra vagy korlátozott volta hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati hadifogságból hazatérők jelentős része tartós egzisztenciális bizonytalanságban élt a háborút követő években. A hadifogság utóélete ebben az értelemben nem csupán politikai vagy emlékezeti kérdés volt, hanem a mindennapi túlélés egyik meghatározó dimenziója.

A társadalmi visszailleszkedés nehézségei

A nyugati hadifogságból hazatérők számára a háború utáni újrakezdés nem csupán egzisztenciális, hanem társadalmi-közösségi kihívásokat is jelentett. A hosszú távollét, a hadifogság tapasztalata és a háború alatt bekövetkezett társadalmi változások következtében a családi és közösségi kapcsolatok gyakran átalakultak, megszakadtak vagy újraértelmezésre

szorultak. A hazatérés pillanata ezért sok esetben nem a korábbi rend helyreállítását, hanem egy új, bizonytalan egyensúly keresését jelentette.

A helyi közösségekben a nyugati hadifogságból hazatérők helyzete szintén ambivalens volt. Egyfelől a túlélés ténye elismerést és együttérzést válthatott ki, másfelől azonban a „nyugatos” múlt könnyen gyanú tárgyává válhatott. A politikai besorolás és az igazolási eljárások híre – még ha azok eredménye formálisan kedvező is volt – informálisan gyorsan terjedt, és befolyásolta az érintettek társadalmi megítélését. A közösségi kontroll, a pletyka és az óvatosság légköre hozzájárult ahhoz, hogy sokan tudatosan visszahúzódtak a közéleti és közösségi szerepvállalástól. (Ponori Thewrewk 2004: 159–160)

A közösségi kapcsolatok átalakulása különösen a kisebb településeken volt érzékelhető, ahol az egyéni életutak gyorsan láthatóvá váltak. A nyugati hadifogságból hazatérők gyakran tapasztalták, hogy múltjuk – akár valós, akár feltételezett – elemei hosszú időn keresztül meghatározták a velük szembeni viselkedést. A bizalmatlanság nem feltétlenül nyílt kirekesztés formájában jelent meg, hanem sokkal inkább finomabb, nehezebben megfogható módokon: elmaradó ajánlásokban, kimondatlan elvárásokban, vagy éppen a kapcsolatok felszínessé válásában. (Füzes 1994: 97, 118)

A közösségi visszailleszkedés nehézségei rávilágítanak arra, hogy a nyugati hadifogság utóélete nem értelmezhető kizárólag intézményi vagy politikai keretek között. A hadifogság tapasztalata a mindennapi társas kapcsolatok szintjén is tartósan jelen volt, és hozzájárult ahhoz, hogy a hazatérők sok esetben tartósan marginalizált helyzetben maradjanak. Ezen tapasztalatok megértése nélkül a nyugati hadifogság társadalomtörténeti értelmezése szükségszerűen hiányos marad.

EMLÉKEZET, NARRATÍVÁK ÉS ELHALLGATÁS

A nyugati hadifogság tapasztalatának utóélete nem csupán az egyéni életutak és a társadalmi reintegráció szintjén bizonyult problematikusnak, hanem a kollektív emlékezetben és a történeti narratívákban is. A hadifogság ezen formája a háború utáni Magyarországon nem vált a közösségi emlékezet kanonizált elemévé, és hosszú időn keresztül hiányzott mind a hivatalos emlékezetpolitikai diskurzusokból, mind a történetírás főbb irányzataiból. Ez a jelenség elsősorban nem forráshiánnyal magyarázható, hanem a politikai, társadalmi és narratív tényezők összjátékával. (Szécsényi 2020: 83)

A második világháborút követő magyar emlékezetpolitika egyik meghatározó vonása a szenvedéstörténetek hierarchizálása volt. A szovjet hadifogság, a deportálások és a politikai

megtorlások tapasztalata – részben tömegességük, részben politikai felhasználhatóságuk miatt – központi helyet foglalt el a háborús emlékezetben. Ezzel szemben a nyugati hadifogság nehezen illeszkedett az uralkodó narratív keretekbe: nem volt egyértelműen áldozati tapasztalat, ugyanakkor nem volt összeegyeztethető a „felszabadulás” hivatalos értelmezésével sem. A nyugati fogság emlékezete így eleve ambivalens pozícióba került. (Stark 1989: 5–7)

A hallgatás, amely egyéni szinten túlélési stratégiaként működött, kollektív szinten emlékezeti hiányként jelent meg. A nyugati hadifogság tapasztalata nem épült be az iskolai oktatásba, az emlékművek világába vagy a hivatalos megemlékezések diskurzusába. A hadifogság ezen formája nem kínált olyan narratív sémát, amelyet a politikai hatalom könnyen integrálhatott volna saját legitimációs stratégiáiba. A hallgatás így nem csupán elfojtás, hanem strukturális kizárás következménye volt. A történeti narratívák szintjén a nyugati hadifogság marginalizáltsága hosszú ideig fennmaradt. A korszak történetírása elsősorban a hadműveletekre, a fronttapasztalatokra és a szovjet fogságra koncentrált, miközben a nyugati hadifogságot legfeljebb epizodikus jelenségként kezelte. A hadifogság utóélete – a hazatérés, az állami ellenőrzés, az igazolási eljárások és a társadalmi stigma – csak ritkán került a vizsgálatok középpontjába. Ez a hiány hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati hadifogság tapasztalata továbbra is periférikus maradt a második világháború magyar társadalomtörténeti értelmezéseiben. (Tarcai 1992: 121–122)

A rendszerváltozást követően megnyíló levéltárak és az emlékezetpolitikai pluralizálódás elvileg lehetőséget teremtettek volna a nyugati hadifogság újraértelmezésére. Ennek ellenére a téma csak lassan és töredezetten jelent meg a közbeszédben és a tudományos diskurzusban. Ennek oka részben az, hogy az érintettek jelentős része ekkor már nem volt jelen aktív emlékezőként, részben pedig az, hogy a nyugati hadifogság továbbra sem illeszkedett egyértelműen a domináns emlékezeti narratívákhoz. (Bognár 2017: 12–13)

A nyugati hadifogság emlékezeti marginalitása így nem a felejtés természetes következménye, hanem egy hosszú távon működő narratív és politikai struktúra eredménye. A hadifogság tapasztalata – amely az egyéni életutakban és a társadalmi gyakorlatokban meghatározó szerepet játszott – csak korlátozott módon vált kollektív tudássá. Ez a felismerés visszahat a történeti értelmezésre is: a nyugati hadifogság vizsgálata nem pusztán egy elfeledett epizód feltárását jelenti, hanem annak megértését is, miként működik az elhallgatás egyes társadalmak háború utáni emlékezetében.

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

A tanulmány célja annak bemutatása volt, hogy a nyugati hadifogság tapasztalata milyen hatást gyakorolt a második világháborút követően a magyarországi társadalmi, politikai és emlékezeti folyamatokra. A nyugati hadifogság nem tekinthető lezárt epizódnak, hanem a háború utáni átmenet egyik meghatározó, mégis hosszú időn keresztül alulreprezentált tapasztalata volt. A hadifogság utóélete a hazatérés, az állami ellenőrzés, a politikai szűrés és a társadalmi reintegráció egymásra épülő mechanizmusaiban bontakozott ki.

A nyugati fogság eleve heterogén tapasztalatként jött létre, amelyet eltérő jogi státuszok, megszállási övezetek és bánásmódok jellemeztek. A hazatérők ezt követően sajátos állami ellenőrzési és politikai szűrési mechanizmusokkal szembesültek Magyarországon, amelyek hosszú távon befolyásolták az érintettek társadalmi pozícióját. A munkaerőpiaci reintegráció nehézségei, a családi és közösségi kapcsolatok átalakulása, valamint a hallgatás és öncenzúra stratégiái együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a nyugati hadifogságból hazatérők jelentős része tartósan marginalizált helyzetbe kerüljön. A hadifogság tapasztalata ebben az értelemben nemcsak múltbeli esemény volt, hanem a háború utáni élettörténetek aktív formálója is.

Az emlékezeti és narratív dimenziók elemzéséből kiderül, hogy a nyugati hadifogság marginalitása nem pusztán historiográfiai hiányosság, hanem a politikai és társadalmi emlékezet működéséből fakadó strukturális jelenség. A hallgatás egyszerre működött egyéni szinten túlélési stratégiaként, kollektív szinten pedig emlékezeti hiányként. A nyugati hadifogság így hosszú időn keresztül kívül maradt a második világháború magyar emlékezetének kanonikus narratíváin.

A tanulmány eredményei több irányban is további kutatások lehetőségét vetik fel. Érdekes lenne a nyugati hadifogság tapasztalatát összehasonlító perspektívában vizsgálni a szovjet hadifogsággal, különös tekintettel a hazatérés utáni állami reakciók különbségeire. Ugyancsak fontos kutatási irányt jelenthetnek a mikrotörténeti elemzések, amelyek egyéni életutak részletes feldolgozásával árnyalhatják a bemutatott tendenciákat. Végül a nyugati hadifogság emlékezeti újrafelfedezése hozzájárulhat ahhoz is, hogy a második világháború magyar társadalomtörténetéről pontosabb és differenciáltabb képpel rendelkezünk.

A nyugati hadifogság utóéletének feltárása így nem csupán egy elfeledett tapasztalat láthatóvá tételét jelenti, hanem annak megértését is, miként hatnak a háborús élmények a békeidő társadalmi struktúráira és emlékezeti mintázataira. Erre a felismerésre alapozva a nyugati hadifogság a háború utáni időszak egyik fontos, sok szempontból újraértelmezhető elemévé válhat.

IRODALOM

Abzac-Epezy Claude (2010) *L'armée française et les prisonniers de guerre de l'Axe, 1943-1948*. In: Genet-Rouffiac Nathalie (szerk.): *Des prisonniers de guerre aux personnes capturées*. Tulle, Service historique de la Guerre, pp. 39–54.

Balázs Gábor (2008): A nemzeti bizottságok és az igazolóbizottságok szerepe a közigazgatás politikai szempontú megtisztításában Pest megyében. *Levéltári Szemle*, 2008/1. 78–86.

Baráth Magdolna (2018): Menekültekből emigránsok. *Múltunk*, 2018/4. 32–59.

Bognár Zalán (2008): Fordulat a kommunista párt, a kormány hadifogoly-ügy kezelésében. *Confessio*, 2008/4. 15–23.

Bognár Zalán (2017): *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1946*. Budapest, Kairosz Kiadó–Gulágkutatók Nemzetközi Társasága.

Borvendég Zsuzsanna (2020): *A nyugatos hadifoglyok sorsa a kommunizmusban*. In: Köő Artúr (szerk.): *Ecsettel a nyugati hadifogságban*. Kiss Sándor naplója. Budapest, Magyarságkutató Intézet. 121–138.

Dunai Andrea (2015): Élet a galutban. Magyar-zsidó „hontalanok” (Displaced Persons) a nyugati megszállás övezetében. *Múlt és Jövő*, 2010/2. 58–82.

Erdős Kristóf (2016): *Menekültből hazatért (1945–1947)*. In: Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Szabadegyetemi előadások a Heimatmuseumban 2015/2016*. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény. 37–49.

Fejérdy Gergely (2007): Magyarország a „Quai d’Orsay szemével” (1944–1949). *Külügyi Szemle*, 2007/1. 153–171.

Füzes Miklós (1994) *Embervásár Európában*. Pécs, Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja – Baranya Megyei Levéltár.

Hortobágyi Péter (2002) Magyar hadifoglyok Belgiumban a második világháború után (1945–1947). *Valóság*, 2002/12. pp. 38–65.

Káli Csaba (2017): *Pártok és közigazgatás. Zala megye közigazgatási átalakulása 1945–1946-ban*. In: Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 165–194.

Kőrös Zoltán (2015): „Muszkaföldön”. Felvidékiek visszaemlékezései a szovjet hadifogságra. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2015/3. 127–171.

Korsós József – Babucs Zoltán (2024): Székelyföldről az amerikai hadifogságig. Korsós József vezérkari százados hadinaplója 1944–1945. Szentendre, Erdélyi Szalon Kiadó.

Nyári Gábor (2021): A '45-ös emigráció első évei. *Korunk*, 2021/3. 62–69.

Papp Gyula (2009): Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas*, 2009/2. 162–179.

Ponori Thewrewk Aurél (2004) *Nyugatosok. Hadifogoly-emlékezések*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

Rapali Vivien (2022): *Tisztogatás a közigazgatásban: a B-listázás*. In: Házi Balázs–Jónás

Róbert–Nagymihály Zoltán–Rapali, Vivien–Strausz Péter (szerk.): "Ma demokráciát, holnap szocializmust": A diktatúra kiépülése és működése 1944–1956. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum. 102–107.

Schneider Valentin (2013): *Un million de prisonniers allemands*. Paris, Vendémiaire.

Stark Tamás (1989) *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

Szabó Péter (2018) *Keleti front, nyugati fogság: A Magyar Honvédség a második világháborúban és azután, 1941–1946*. Budapest, Jaffa.

Szakály Sándor (2007): Igazságszolgáltatás helyett leszámolás. A második világháborút követő népbírósi és bírósági eljárások a magyar királyi honvédség tagjai ellen. *Magyar Napló*, 2007/5. 37–40.

Szécsényi András (2020) *Hazatérés. Hadifoglyok és felszabadult deportáltak 1945-ben*. In: Fodor Fanni (szerk.): Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések VII. Budapest, Nagy Imre Alapítvány. 66–86.

Tarcai Béla (1992) *Magyarok a nyugati hadifogolytáborokban*. Budapest, Kötés Kereskedelmi és Szervező Kft.

Théofilakis Fabien (2014): *Les prisonniers de guerre allemands. France, 1944-1949. Une captivité de guerre en temps de paix*. Paris, Librairie Arthème Fayard.

Tóth Ágnes (2014): Megfigyelési szempontok és megfigyelték egy többnemzetiségű községben. Vaskút, 1950–1957. *Történelmi Szemle*, 2014/2. 251–268.

Vasvári Zoltán (2013): Emberveszteség és hadifogság a második világháborúban. *Ezredvég*, 2013/3. 99–111.

Wirthné Diera Bernadett (2017): *Le kell csapolnunk ezt a mocsarat.” Az igazolóbizottságok működése és igazolási eljárások Vác városában 1945-ben*. In: Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 251–265.

Zinner Tibor (1985): Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 118–140.